

Кузнець Т.В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

РЕАЛІЇ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ СЕЛЯНСТВА У КИЇВСЬКИХ ГУБЕРНСЬКИХ ГАЗЕТАХ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасні тенденції переходу від макроаналізу історичного досвіду до мікроаналізу, який дає змогу через повсякдення соціуму розширити знання про минуле загалом, актуалізують дослідження буденного життя різних станів та соціальних груп. Звернення до повсякденного життя селянства зумовлене тим, що це був найчисельніший суспільний стан і що інформаційний потенціал джерельної бази про нього ще не використаний. У статті систематизована інформація про повсякдення селянства тільки одного повіту Київської губернії, яка була виявлена у київських газетах «Жизнь и искусство», «Заря», «Киевское слово», «Киевлянин», «Труд» за 1881–1915 роки. Більше тридцяти п'яти газетних публікацій містять інформацію про життя мешканців Уманського повіту, який був одним з найбільших в губернії і за площею, і за кількістю населення. Тематично виявлені газетні публікації стосуються таких аспектів повсякденного життя: земельна власність як основний засіб для існування сільського населення, а відтак, боротьба за землю була причиною негативних типів девіантної поведінки в середовищі тогочасного соціуму. На рівень матеріального добробуту сільського населення впливали погодні умови, які були визначальними для землеробів і мали вплив на можливість додаткових заробітків селян. На повсякденне життя впливало таке побутове явище як пияцтво, яке поширювалось через шинки. Хоч газети писали про різне ставлення селян до шинків і до особи шинкаря. Духовна сфера життєдіяльності сільського соціуму була наповнена вірою у реальність невидимих сил і тому, частиною повсякдення були забобони, чим користувалися різного роду спиритники та шарлатани. Писали газети і про такі реалії повсякдення як крадіжки і самосуд селян над злодіями. Інформація про такі грані повсякденного життя доповнює знання про тогочасний соціум загалом та про маленькі світи звичайних учасників історичного процесу. Представлені у статті матеріали доповнюють історію повсякдення, вводять у науковий обіг інформацію, яка може використовуватись істориками та краєзнавцями, і яка доповнює і локальну історію, і історію України загалом.

Ключові слова: Київська губернія, губернські газети, повсякдення селянства, Уманський повіт, локальна історія.

Постановка проблеми. У сучасній історичній науці виділилося кілька напрямів, одним з яких є історія повсякденності, яку історики називають «людинознавчою історією» [24, с. 18]. Предметом її дослідження є маленькі життєві світи простих людей, яких ще називають «непримітними учасниками історичного дійства» [7]. Історики вказують, що саме «перехід від макроаналізу до мікроаналізу дає змогу через повсякдення соціуму передати уявлення про навколишній світ загалом» [15, с. 282–283]. В історії повсякдення виділяють два рівні дослідження: матеріальне життя пересічних людей та не матеріальне (соціальне). А загалом, це розгляд маленьких життєвих світів. Знання науковця О. Коляструк зазначає, що «історія повсякденності на сучасний момент визнана як необхідний напрям історичних досліджень і

набула загальної легітимації у вітчизняній історіографії» [18, с. 33]. На хвилі наукового інтересу до історії повсякденності умотивованим є звернення до щоденного життя селянства одного повіту, що можливе завдячуючи застосуванню мікроісторичного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію історії повсякденності складають ґрунтовні наукові праці, в яких містяться і фрагменти повсякденного життя селянства. Але найбільшим до теми данної наукової розвідки є напрацювання Наталії Тацієнко. У дисертації [22] та статтях вона розглядає такі аспекти повсякдення селянства Уманського повіту як пожежі [21] та форми участі селян повіту у революційних подіях 1905–1907 років [23]. Та напрацювання Н. Тацієнко є тільки початком комплексного дослідження

повсякденності селянства Уманського повіту, так як джерельна база цієї теми ще чекає на свого дослідника.

Постановка завдання. Завданням данної статті є привернення уваги дослідників до періодичної преси як потужного інформативного джерела для висвітлення історії повсякденності. На прикладі публікацій київських губернських газет за 1881–1915 роки про селянство Уманського повіту показати, що тематичний діапазон опублікованої інформації був надзвичайно широким, як і багатоаспектним було повсякденне життя. Ця інформація ще не введена у науковий обіг і потребує систематизації та аналізу, без чого неможливе повне знання про життя сільського соціуму.

Газети Київської губернії «Заря» (1880–1886 рр.), «Жизнь і искусство» (1894–1900 рр.), «Труд» (1881–1882 рр.), «Киевское слово» (1887–1905 рр.), «Киевлянин» (1864–1919 рр., але використано тільки за 1900–1919 рр.) виходили великими накладками і поширювались по території не тільки Київської, а й суміжних губерній, тобто опублікована в них інформація доносилась до широкого загалу читачів. Окрім офіційної інформації газети публікували матеріали з буденного життя населення губернії. Мотивом виявлення публікацій про Уманський повіт було те, що серед дванадцяти повітів губернії він був другим за густотою населення і третім за величиною площі, тобто не найбільшим і не найменшим. У названих газетах виявлено багато публікацій про життя населення Уманського повіту, але для ілюстрації багатогранності повсякденності селянства виділено 35. Газети писали про вплив на щоденне життя невірності аграрного питання, про споконвічну боротьбу за землю, про вплив різних чинників на рівень добробуту селянства, про шинки та пияцтво, про забобони і шарлатанство, про крадіжки і самосуд над злодіями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним засобом до існування і основою добробуту селянства, що значною мірою визначало його повсякдення, була земля. Наявність земельної власності забезпечувала селянську родину від злиднів та була запорукою безбідного проживання.

Але і через 25 років від аграрної реформи 1861 року питання про власність на землю не втрачало своєї гостроти. У лютому 1886 р. губернська газета «Заря» опублікувала матеріал про те, що у деяких селах Уманського та сусіднього з ним Тарашанського повіту Київської губернії «идёт теперь распря между крестьянами из-за земли» [30, с. 4].

Проблема виникла на ґрунті тому, що при звільненні селян від кріпацької залежності, деякі з них боялися брати земельний наділ, так як не мали можливостей його викупити. Такі селяни залишилися без землі, а їхніми наділами скористалися інші. Ставши безземельними, вони почали порушувати клопотання про відбирання наділених їм раніше ділянок землі у тих, хто ними володіє. Безземельні пред'явили свої права на «свої» ділянки, якими завладіли земельні селяни, звернулися до суду і суд визнав їх претензії законними. Земельні селяни виявили своє незадоволення, вказуючи на те, що хоч вони землею бобилів і користувалися, але ж і подать за неї вони весь час сплачували. Та це до уваги не було взяте і суд призначив проведення оцінки майна тих селян, які користувались землею бобилів. Селяни зтялися і землю повертати не хотіли. Безземельні пробували силою відібрати виділену їм колись землю, але «виникали тільки бійки, сварки і суперечки, які закінчувалися тим, що бобилів виганяли з полів, куди вони виходили із зняряддями для оранки» [30, с. 4].

Серед селянства Київської губернії виділялися так звані колишні «південні поселенці» (колишні мешканці військових поселень). Вони, на відміну від бувших поміщицьких селян, користувалися землею общинно, окрім присадибних ділянок, які переділам не підлягали. Переділи ж польових наділів зумовлювались тим, що земля не скрізь однакової якості. Тому через 4–5 років «південні поселенці» Бабанської, Маньківської, Помийницької та ін. волостей змінювали земельні польові наділи. А в таких селах як Павлівка, Чеснопіль, Свердликове та ін. земельні наділи селян змінювали щорічно. Рівень життя колишніх військових поселенців був вищим, ніж у колишніх кріпосних селян ще й тому, що їх наділили землею не подвірною, а подушно по 4 десятини [26, с. 3].

Київська губернська преса писала про, переважно, невдалі спроби селянської оренди землі. Так, мешканці села Побойна Уманського повіту спробували орендувати частину поміщицької землі. «Відразу вони взяли за справу жваво і внесли завдаток більше 500 рублів, але при цьому, в силу своєї недосвідченості, не вчитались уважно в усі вимоги, поставлені удільним відомством перед орендаром, хоч в оголошенні про оренду були чітко окресленні умови стосовно удобрення землі та утримання господарських будівель в економії. Селяни це побачили занадто пізно і збагнули, що не в змозі виконати усі вимоги і відмовилися від оренди, але завдаток їхній пропав» [17, с. 3]. Невдахи-орендаратори знайшли в

Умані якогось «ходатая», який пообіцяв за 10% повернути втрачений ними завдаток, але минув рік і результатів не було.

Після такої невдачі, побойнянські селяни зробили ще одну спробу. Вони взяли в оренду поміщицьку землю біля присілка Константиївка за ціною 12 руб. за десятину. Ціна була, відносно, оптимальною, але неурожайні роки і низькі ціни на збіжжя розорили селян-орендарів. Від оренди вони відмовились, залишивши землевласнику свій завдаток. Дві невдалі спроби оренди відбили у подобнянських селян інтерес до будь-яких земельних угод з поміщиком.

Неурожаї 1891–1894 років і низькі ціни на сільськогосподарську продукцію негативно відображалися на власниках землі. «Киевское слово» у листопаді 1895 р. писало, що в Уманському повіті «в особливо плачевному стані знаходяться орендні власники, чимало з яких вже втратили усі свої статки» [19, с. 3]. У повіті в особливо критичному стані перебувала більшість орендаторів підвисочанського помістя князя Четвертинського, до якого входили 16 сіл. Адміністрація цього маєтку вирішила повернути борги минулих років і тому обіднівші орендатори відмовлялися від оренди. Такий дамоклів меч висів і над орендаторами приватних помість Батського повіту Подільської губернії, що межував з Уманським. Там в оренді перебувало близько 44 тис. десятини землі. Більшість її орендаторів збанкрутіла і майно їхнє було описане. Деяким спритнішим орендаторам для сплати орендної плати довелося витратити частину свого оборотного капіталу, що поставило їх у важке становище під час активних польових робіт, головне – під час жнив. Їм доводилося або брати гроші у лихварів під 24%, або продавати зерновий хліб ще до його збору з такою умовою: при кінцевому розрахунку робити знижку від ціни на 5–10 коп. за пуд. Такі умови кредиту були не вигідними, але іншого виходу не було.

Земельна власність, як основа матеріального благополуччя селян, була причиною сварок, конфліктів, побиття та навіть убивства. Судова тяжба за землю іноді доводила до критичної межі і ставала причиною злочину. «Киевское слово» 23 січня 1892 р. писало, що 10 січня в с. Корсунка знайшли труп селянки Іуліти Зозулевої з ознаками насилля і знущання. У ході слідства з'ясувалося, що жінка 9-го січня зайшла до хати П. Бабія, з яким її чоловік вів тяжбу за землю. Розмова Зозулевої та Бабія переросла у сварку, а згодом – у бійку. Сам Бабій, його дружина Васса і пасерб Феодосій накинулись на беззахисну жінку і вбили

її. Труп спочатку заховали в холодній кімнаті, а вночі викинули в річку Тікич [16, с. 3].

Суперечки за землю були справжнім каменем спотикання, вони отруювали стосунки між людьми, ставали причиною вбивств і між близькими людьми в сім'ях, і між дальшими родичами чи сусідами. У селі Нерубайка Уманського повіту мешкала селянка Є. Добротенкова, яка жебрачала, але володіла невеликою земельною ділянкою. Вона пообіцяла «відписати» її затеві, але з часом розчарувалась у ньому через його буйний норов і пригрозила, що землю продасть, а йому дасть «шиш». Погроза подіяла на зятя і він замислив недобре. У грудні 1911 р. старенька пішла до сусіднього села і довго не поверталися, що викликало занепокоєння у її доньки. Почалися пошуки, але знайшли зниклу випадково. Біля самого села під деревом знайшли труп жінки, який був напівз'їдений собаками, але на ньому видні були ножеві рани. Підозра впала на зятя Є. Добротенкової і було розпочате слідство [31, с. 4–5].

У селі Білашки між двома селянами Ф. Макобадзе і Д. Доценком часто розгорталися суперечки за землю. Доходило і до бійки. Одним словом і бились, і судились, і мирились, – усього вистачало. А потім суперечка настільки загострилася, що бійки відбувалися кожен день. В один з таких днів у травні 1912 р. Ф. Макобадзе особливо «попало», він зарядив рушницю, пішов до Доценка і з першого пострілу його застрелив [36, с. 3].

Та траплявся смертельний фінал і у сварках близьких людей. У лютому 1915 р. «Киевлянин» писав про те, що до Києва дійшла інформація про убивство в селі Заячківка Уманського повіту 38-річної Агафії Моргай. Її труп виявили на дорозі, а поряд лежало знаряддя убивства – закривавлена частина зламаної мисливської рушниці. Убивцю знайшли з допомогою пошукової собаки. Ним виявився син рідного брата Федота Моргая, 17-річний Федір Моргай. Він признався в убивстві рідної тітки і пояснив, що причиною вкоєного ним злочину була десятирічна тяжба за садibu, яка майже розорила його батька. Обставини вбивства описані так: дізнавшись що в той день тітка йтиме до мирового судді, племінник взяв рушницю і сказав батькам що йде на полювання. А сам за селом біля дороги причаївся, дочекався тітки і вистрелив, але промахнувся. Тоді він догнав її і став бити прикладом рушниці по голові аж поки не вбив. Злякавшись скоєного, залишив знаряддя вбивства на місці злочину, що дало можливість швидко його знайти [8, с. 3].

На матеріальні статки селян значний вплив мали погодні умови. Так, наприклад, неурожай

1887 р. був причиною того, що за словами землеробів, «на гумні ні снопа, у засіках ні зерна». Хоч селянин не дрімас: він радий взятись за будь-яку роботу, але її не було, частково і через примхи погоди. «Киевское слово» писало, що до самих Різдвяних свят дороги нагадували непролазні болота і традиційне візництво було неможливим. А це був один з селянських промислів. Не можна було і дрів підвезти. Селяни їздили за кілька верст корчувати пеньки за третю частину, хоч у попередні роки було навпаки: власники землі отримували один пеньок, а корчуючі – два або три. Найбідніші селяни на паливо розбирали свої господарські будівлі і тини [11, с. 3].

Та неурожайні роки змінювались урожайними, або селяни знаходили собі додаткові заробітки. Як повідомляло 12 травня 1889 р. «Киевское Слово», навесні деякі селяни, зазвичай, йдуть на заробітки в Бессарабію, але тогоріч більшість залишилася вдома так як сподівалась на заробіток на будівництві залізниці. Там обіцяли таку платню: з 1 березня до 8 листопада пішому робітникові 90 руб. і харчування від артільника, кінному робітникові за той самий час 170 руб., харчування від артільника і овес для коня за базарною ціною [13, с. 3].

Літо та осінь 1893 р. надовго запам'ятаються працюючому людові, – писала губернська газета «Киевское слово». До 26 жовтня найманим робітникам і робітницям платили добре в економіях при молотбі зерна паровими машинами і при викопуванні буряків. Тому «середньої руки господарю» непросто було найняти робітників: усі поспішали до економій, де ціни майже щодня підвищували. І хоч озимина в тому році не вродила, але особливих труднощів при внесенні казенних платежів не помічалось як це бувало у попередні, навіть урожайні роки.

Звідусіль чулося, що такий-то з сім'єю заробив 30 руб., той 40 руб., той ще більше. А ті, що поверталися із заробітків в Херсонській і Таврійській губерніях розповідали дивні речі: робітники отримували по 3 руб за день, а робітниці – по 2 руб. «Ім можна вірити, так як дехто з них приніс 80 руб., інший 70, найменше 60 руб.; з жінок – дівчата по 60–50 і, рідко котра, 40. Тепер ця молодь «смітить» грішми на базарах: купляє дорогий одяг та взуття. Багато з тих, хто був на заробітках, попідтягували господарські справи вдома і знову пішли на роботу на усю зиму» [25, с. 4].

Чимало мешканців повіту непогано заробили на візницькому промислі. Найближчою залізничною станцією уманської дороги була станція

«Поташ». Саме туди спрямовувався товарний грузопотік. За доправлення вантажу на цю станцію, яка знаходилась за 30 верст від Умані, платили 12 коп. за пуд. Коли ще не була продовжена уманська дорога, то усі вантажі везли в Білу Церкву, за 70 верст від Умані і при тому платили тільки по 7–8 коп. за пуд. А у 1893 р. візник відвозив груз, здавав його на станції і на ніч повертався додому, заробивши біля 5-ти рублів. Таке візництво було вигідним.

У повсякденному житті селянства мало місце пияцтво і традиційним атрибутом села був шинок. Це теж знаходило відображення на сторінках газет. Так, дописувач газети «Заря» 6 грудня 1881 р. повідомив до редакції що серед населення поширюються чутки про новий «питейный устав» [9, с. 3]. Говорили, що ніби шинок дозволять відкривати тільки у тому селі, де в наявності 1200 осіб чоловічої статі, і що не буде заборонено брати горілку на виплату. Шинкарі з недовірою ставились до таких чуток і заспокоювали селян.

У 1882 році в Уманському повіті часто мали місце непорозуміння між селянами та поміщиками з приводу шинків. Суть конфліктних ситуацій полягала у тому, що в колишніх поміщицьких селах землевласник мав право утримувати свій шинок, а селяни свій. «При цьому трапляється, – писала «Заря» у 1882 р. – що будинок, де торгують горілкою, належить поміщику, а тому він здійснює тиск на сільську громаду при виборі претендента на патент» [27, с. 3]. В одному з таких сіл поміщик хотів поставити шинкарем свого «кандидата», але селяни відмовились дати згоду на утримання шинка. Виникла суперечка, а тим часом уманський міщанин Крижановський привіз в село діжку горілки та ковбас і почав пригощати селян, а потім почав торгувати без патента. Волосний старшина опечатав шинок, а сам пішов до поміщицького шинка п'янствувати. Розгнівані селяни хотіли провчити старшину, але він утік, а юрба відчайдухів відкрила шинок Крижановського, який продовжив шинкувати без патента.

Відомі випадки закриття шинків з ініціативи селян. Так, мешканці сіл Хижна і Кути склали «приговори» громад, у яких зазначалося, що навіть поміщик не може відкрити шинок. У селі Хижна ініціатива йшла від волосного писара, який читав у газетах про подібне і розповідав селянам. Присуд громади про ліквідацію шинка був затверджений мировим посередником і тоді мешканці Кутів теж вирішили закрити шинок. Але, – писала газети «Заря», – «толку від цих

приговорів було мало. Замість закритого шинка з'являється підпільні і селяни, як і раніше, питимуть горілку» [28, с. 3].

У 1883 р. «Заря» повідомляла, що хоч шинок у Хижні закрили, але мета не досягається з тієї причини, що за ¼ версти від села знаходиться винокурний завод, при якому продають горілку. Але приклад селян Хижни вплинув на інші села Хижнянської волості. Та у більшості випадків селяни домагалися «не безумовного закриття шинків, а бажають, щоб продаж спиртного вони здійснювали тільки на виніс» [10, с. 2].

Шинок був неодмінним атрибутом сільського життя навіть не дивлячись на те, що його, зазвичай, характеризували як джерело багатьох проблем, зумовлених пияцтвом. А особа шинкаря поставала в уяві у непривабливих фарбах. Узагальнений типаж шинкаря був приблизно таким – це хитрий єврей, який улесливий до багатих відвідувачів, дає у борг біднякам, обплутуючи їх борговою павутиною, з якої не просто вивільнитися. Цим він викликав недоброзичливе ставлення до себе добропорядних селян. Але такими були не усі шинкарі так як губернська преса повідомляла і про таких, яких селяни захищали. Зокрема, таким був шинкар в селі Побойна. Газета «Заря» у 1885 р. повідала таку історію: в селі арендував питейну торгівлю такий собі Ільницький, який у селі не мешкав, а заміняв його єврей з м. Жашкова. Єврей з сім'єю перебрався в Побойну, жив при шинку і навіть відкрив невеличку крамницю з необхідним у домашньому побуті дріб'язком. Він переселився в Побойну уже після появи закону від 3-го травня про заборону євреям селитися на нових місцях. Тому урядник приїхав у Побойну і повідомив селян та єврея, що той негайно повинен вибратись з села. Селяни в один голос заявили: «Не дамо, нехай буде: він добрий чоловік» [4, с. 3]. Як не переконував урядник селян, вони не поступилися і захищали єврея. Урядник поїхав ні з чим, але через деякий час приїхав знову «захопивши з собою для допомоги десятників та сотників з інших сіл своєї дільниці, а також і підводи під речі, так як місцеві селяни підвід не дали. Цього разу людей зібралось ще більше, приїхав і волосний писар, і знову урядник вимагав виконання припису» [4, с. 3]. Тим часом єврей зачинив кімнату з речами і кудись зник. Цілий день представники влади уговорювали селян видати єврея, але вони твердо стояли на своєму і говорили, що тут його батько був і він нехай буде.

Відмовитись від шинка було не просто, хоч у середовищі сільського соціуму існувало усві-

домлення шкоди від пияцтва. Газети писали про випадки закладання та клятв щодо відмови від спиртного. Так, «Киевское слово» у номері за 2 грудня 1888 року повідомляю про велику і щедрю гостину, яку влаштували два сільські багатії з дещо незвичної нагоди. Сім років тому два молоді господарі, Трохим та Степан, зареклися не вживати алкоголю і при численних свідках обмінялися письмовими зобов'язаннями. Це зобов'язання вони взяли тому, що сильно пиячили і, пропиваючи свої статки, дійшли майже до повного розорення. У якусь мить вони зрозуміли весь трагізм ситуації і домовилися: «...якщо котрийсь з них порушить зобов'язання і буде п'яним, то іншому, який дотримується клятви, він віддасть пару коней з возом, з упряжжю, ціною у сто рублів» [32, с. 3]. Окрім того, батьки цих молодих господарів пообіцяли, що якщо сини не будуть пити спиртного упродовж семи років, то кожен дасть синові по сто рублів і по парі волів. Обіцянки сини дотримались і на радості батьки влаштували сільське свято. Уся родина і одного, і іншого гуляла три дні. А сини продовжили свої клятви і зобов'язались не п'янствувати. Цікаво, що молоді господарі за сім «тверезих» років так підняли свої статки, що один з них, працюючи ковалем, купив 20 десятин землі. А інший, «займаючись візництвом, заново звів будинок і усі господарські будівлі» [32, с. 3]. Дивлячись на них, селяни говорили: «Не пий наш брат горілки рік-другий – господарем стане» [32, с. 3].

Але при розумінні шкоди від горілки, викоринити п'янство з щоденного життя не вдавалося. Поширеною була така практика, коли у період жнив робітників для збору урожаю просто замалювали на поле. Зазвичай з економій в села приїжджали підводи і оголошувалось, що за кожен копу снопів робітнику буде даватися «крючок» горілки і цілий день на полі гратимуть музики. З такої роботи жнивварі поверталися напідпитку, з піснями і криком, який не стримували навіть проходячи повз церкву. Під час жнив в багатьох економіях розраховувалися з найнятими робітниками у неділю вранці. Тому з самого ранку цілі вервечки людей тягнулися до економії по гроші і не звертали увагу на те, що саме у цей час звонять до служби в церкві. «В селі Кутах, напр., економія за 20 кроків від церкви і кожного недільного дня натовпи людей тісняться біля будинку економа, а в церкві пусто» [33, с. 3].

Газети писали і про таку грань сільського повсякдення як забобони. Чимало розповідалось про надсилання на обійстя і сім'ю злого духа –

«домовика». Один з таких випадків розбирався Хижнянським волосним правлінням Уманського повіту. У кореспонденції «Зари» про це 12 жовтня 1884 р. повідомлялась суть справи так: селянин Євмен Білоконь поскаржився на селянина Гната Кучерука за надсилання на його сім'ю злого духа. Цьому передували такі обставини: подружжя Кучеруків під час сварки з Білоконями пригрозило останнім такими словами – «попомните нас». І ніби з того часу поселився в господі Білоконів злий домовик. Правда, вони його ніколи не бачили, але чули якийсь голос і стали помічати дивні речі. Їх донька ніби-то бачила домовика в образі десятирічного хлоп'яти. Господарям домовик сказав, щоб перенесли хату в інше місце. І вони це зробили, але незрозумілі явища продовжувалися. Зокрема було таке: снопи збіжжя з подвір'я Білоконів хтось переніс до Кучеруків, постійно на землю насипається зерно, у льоху хтось псує квасину огірків та капусти. Скаржився Білоконь і на те, що під час молотби хтось відкидає снопи і сміється, а він гепає ціпом просто по землі. Донька Білоконів теж розповідала про дивні явища. А свідок Панченко розповів історію про те, як був найнятий Білоконом привезти з сусіднього села родича. То коли він з цим родичем наближався до села, хтось невидимий сів до них на підводу і коням стало важко тягти воза. Судове розбирательство за скаргою Білоконів завершилось тим, що на них був накладений штраф за клеми і поширення забобонів серед односельців. Але ставилось риторичне питання: чи допомагає штраф?

Газета писала, що забобонами людина оточена упродовж усього життя. Так, якщо жінка довго не може розродитися, то це пояснюють тим, що вона виливала воду через поріг. Якщо немовля при хрещенні кричить, то не буде жити, а якщо спокійне, то буде рости. Якщо дитина кричить, будучи нездоровою, то кажуть, що хтось наслав «плаксивиці». Хвороби дорослих теж приписуються «насланню» і кажуть: «щось пороблено», тобто наслано. У разі смерті першої дитини, мати не повинна йти за труною, щоб інші діти не померли. Коли кличуть священника до хворого для сповіді, то слідкують куди священник покладе свою палицю: якщо покладе на лавку, то хворий помре, а якщо поставить – то виздоровіє [29, с. 3].

В одному з травневих номерів «Киевского слова» за 1888 р. повідомлялось про народження вже немолодою жінкою трійні хлопчиків. І тоді згадали, що «у селян існує повір'я, що якщо живуть двійнята чи трійнята чоловічої статті, то

повинен вмерти господар – їхній батько, а якщо жіночої, то помре їхня мати. Усі троє народилися здоровими, гарними і обіцяють жити» [12, с. 3]. Та не дивлячись на недобрі перешіптування рідних та приятелів батька про те, що «добра не буде, що батькові доведеться померти так як діти здорові, щасливі батьки відсвяткували хрестини на славу» [12, с. 3]. Діждавшись святкового дня, батько новонароджених відправив їх хрестити, взявши до кожної дитини по п'ять пар кумів. А після хрестин влаштував щедре застілля, яке перевершило хрестини старших дітей. Він став щасливим батьком 12-ти синів.

У селах люди у віці притримувались ще й такої перестороги: «...жодна стара людина не буде що-небудь робити, якщо в селі, особливо у тій частині де вона живе, є покійник. Що-небудь робити тоді – значить, за їх міркуваннями, дарма витратити час, так як душа покійника всіма способами буде старатися зіпсувати справу. Особливо бояться жінки квасити що-небудь на зиму, наприклад – огірки, буряки чи капусту, так як усе заквашене у той час, за переконанням забобонних бабів, зіпсується і згниє» [14, с. 3].

В повсякденному житті іноді забобони використовувались і у конкретних корисливих цілях. Наприклад, те ж «Киевское слово» 13 вересня 1893 р. повідомляло про одну із таких спекуляцій на віруванні у домовиків. В селі Побойна Уманського повіту молодий селянин П. Бараболя, відділившись від свого батька, збудував собі новий будинок. Але життя в ньому не ладилось. Господар жалівся сусідам, що в його будинку твориться щось загадкове: то камінцями хтось кидає з горища в сні, то піч розвалюється, то посередині кімнати вогонь розводиться. Деякі скептики захотіли особисто це побачити і, зібравшись у гурт з десяти осіб, залишилися у будинку ночувати. Дехто з них міцно заснув і нічого не чув, а інші чули грюкання чимось важким у двері, а вранці усі побачили розкладене у кімнаті вогнище. Після того панічні чутки облетіли усе село і кожен боявся навіть близько підходити до таємничого будинку, вважаючи, що там «нечисте місце». Власник будинку звертався до ворожок, до сходу сонця приносив воду з різних криниць і нею все обійстя окроплював. Але нічого не допомагало і незрозумілі речі продовжували коїтись. Врешті, натерпівшись страху, П. Бараболя розібрав будинок і переніс його в інше місце, де все стало спокійно. Подейкували, що уся та містика була витівками сусіда, який був проти будівництва П. Бараболі навпроти нього [6, с. 3].

Зворотним боком вірувань були різного роду нісенітниця і шарлатанство. Інформацію про таке теж повідомляли газети. У 1894 р. губернська газета «Киевское слово» писала про те, що в містечку Буки «появився «ворожбит»-еврей, який гадає «по планетах» і на картах, одним словом шарлатанствує на всі руки...» [35, с. 3]. Окрім гадання, він ще давав поради хворим і бідним людям. Наприклад, одному чоловікові сказав, що у нього не може вестися худоба чорної масті з тієї причини, що він поставив обору на такому місці, де вестиметься ряба худоба. А іншому селянинові порадив коли болітиме голова, то набрати зі ставка в рот води до сходу сонця і йти на перехрестя двох доріг. Забобонний люд масово йшов до ворожбита і ніс йому свої п'ятаки та гривенники, що були зароблені важкою працею.

Іноді виконання «порад» ворожбита закінчувалось печально. Так, коли одна жінка поскаржилась йому що корова дає мало молока, то він порадив таке: «... візьми сіна з трьох копиць вночі, коли проспівують перші півні, візьми не багато, по жмені, і прихось з цим сіном в містечко у базарний день. Підійди до першої ліпшої корови, що продаватиметься, і видій на сіно молока з кожної дійки по три рази, а потім з цим сіном прихось до мене, я його заговорю і скажу що робити далі...» [35, с. 3]. Зрозуміло, що як тільки жінка на базарі почала доїти чужу корову, то на неї з киями і батогами накинулись і власники корови, і інші продавці худоби, так як сприйняли її за відьму.

Гранями повсякденного життя були крадіжки та злочинства. Про крадіжки кореспондент газети «Труд» з Умані у березні 1881 р. повідомляв таке: «Крадіжки у нас відбуваються не десятками, а сотнями. Крадуть у будь-який час дня і ночі, крадуть сміливо і відкрито, а крадених речей охоронці спокою та порядку не знаходять» [5, с. 3].

В неурожайний 1887 р. «Киевское слово» писало про такий випадок. Селянин повіз до млина шість мішків різного зерна. А на зворотному шляху у присмерку «наздогнали його три чоловіки, зупинили коней, на голову йому накинули і зав'язали рядно, переклали мішки на свій віз. «Залишіть мені два мішки: це у мене останнє зерно, діти з голоду плачуть, – заблагав господар. «А у нас нічого нема, три дні діти наші без хліба» і поїхали, залишивши його ні з чим» [11, с. 3].

Кореспондент газети «Заря» 28 серпня 1882 року писав, що більше 150-ти верст проїхав по території Уманського повіту і скрізь чув скарги на злочинів та конокрадів. «Злочини не дають нам спокою, – кричать уманські посесори та землев-

ласники. «Конокради розорюють нас», – кричать селяни. Не проходить ночі, щоб не трапилось великої крадіжки і конокрадства» [1, с. 3]. Самим «зланим» місцем для конокрадів були уманський і тальнівський базари, на які з'їжджалася велика кількість людей з Таращанського, Звенигородського і Липовецького повітів, а також – з сусідньої Подільської губернії. Користуючись «базарною суматохою» та безпечністю селянина, який їде на базар продати, купити і випити, конокради легко забирають «останню селянську клячу і сплавляють її зазвичай у містечко Жашків. Це притон конокрадів на всю губернію; це місто для збуту і «переводу» украденої здобичі» [1, с. 3]. Але перш ніж відправитись у Жашків, злочинці переховуються в уманських лісах, зазвичай у Грековому лісі. Уманські конокради являють собою організовану зграю, до якої вербуються селяни, євреї та цигани; «останні особливо небезпечні для господарів, які мають коней. Циган – це перелітна птиця, яка постійно змінює своє місце проживання: сьогодні він в Умані, завтра в Гайсині, через два дні в Новомиргороді, потім у Вознесенську і т. д. В кожному присілку він знайде сховок у своїх же «прісних». До того ж, у тутешніх місцях панує переконання, що цигани є не стільки злочинцями і конокрадами, скільки перевідниками [1, с. 3].

Про конокрадство в Уманському повіті писала газета «Жизнь и искусство» у номері від 10 листопада 1896 р. Повідомлялося, що довго не вдавалося знайти ні однієї зачіпки відносно місця збуту крадених коней і тільки у лютому місяці поліцейському уряднику Кулібабі вдалося виявити цілу зграю злочинців та їх пункти передачі краденого. «Із конюшні п. Живковича було украдено п'ятеро коней шляхом виламування дверей конюшні. Крадіжка ця, як виянилось тоді ж, була вчинена двома місцевими селянами Гуцаленками з участю двох селян з села Підвисокого, які напередодні цієї крадіжки привели в с. Косенівку крадених коней, доставлених в с. Підвисоке» [37, с. 3]. Поліцейському уряднику, який відправився по гарячих слідах, вдалося знайти коней уже в четвертих руках упродовж однієї доби. Конокради були затримані і за рішенням Уманського окружного суду 17 жовтня 1896 р. були покарані: чотири з них вислали до Сибіру, а трьох ув'язнили на термін 6 місяців.

На сторінки губернської газети потрапила інформація і про самосуд селян над конокрадом. На ярмарок в м. Жашків 1 березня 1884 р. приїхав селянин і поставив свого воза з кінями серед інших возів, поклав коням сіна, а сам пішов тор-

гувати. «За цими кіньми пильно слідкував злодій, який через деякий час сміливо підійшов до них, сів на воза і був такий! Він погнав коней так швидко, що на це зрнули увагу деякі селяни, які і кинулися йому навздогін верхи» [3, с. 3]. Злодієм виявився мешканець села Плоска Таращанського повіту. Його доставили в Жашків, де розлучена ватага вчинила самосуд і коли з'явився урядник, то було вже пізно: «злодій звалився на поблизу стоячі сани і випустив дух» [3, с. 3]. Селяни не розкаювалися і схвалювали розправу над злодієм.

Київська губернська газета «Заря» в одному з жовтневих номерів 1883 року писала, що «загалом народ частіше сам справляється тепер зі злодіями і рідко передає їх в руки влади» [2, с. 3]. Як підтвердження, повідомлялось про те, що в селі Хижна спіймали базарного злодія, який продавав крадених овець. Овець забрали, а його гнали палицями додому 18 верст, лупцюючи по чому попало. Але на цьому покарання не закінчилось. У сільській розправі його прив'язали вверх ногами і жорстоко били. А над іншим чоловіком, який украв у сусіда вулика з бджолами і був викритий по покусаних руках, був учинений такий самосуд: йому повісили на плечі вулика і водили «для срама» по селі.

Жорстокий самосуд відбувся над злодіями 16 травня 1893 р. у селі Кишенці. Троє селян, які вкрали у односельця мішок житнього борошна, 16 травня були жорстоко покарані. Ділячи борошно на трьох, вони не помирилися і були викриті. Обкраденого селянина підтримали ще вісім односельчан у рішенні про самосуд. Попередньо вони добре підпили, а вже потім привели злодіїв до сільської розправи і в присутності сільської влади почали їх бити. Били хто скільки міг, а на завершення стрибали з високого місця на тіла напівживих злодіїв, які вже не могли піднятися. У такий спосіб один злодій був убитий, а інші ледь дихали. Організаторів та виконавців самосуду арештували і відправили до уманської в'язниці [34, с. 3].

Жорстокий самосуд часто вчинявся і тоді, коли мала місце спроба злочину. Наприклад, у грудні 1914 р. в селі Свинарка Уманського повіту зловмисники намагалися пограбувати церкву. Вони вибили вікно, але звук розбитого скла розбудив сторожів, які вдарили у дзвін. Зловмисники злякались і втекли, але на місці залишили знаряддя злочину – бурав, пилку, стамеску, ніж і дерев'яну палицю з металевим прутом всередині. Люди, що збіглись на сполох до церкви, упізнали речі свого односельця Василя Поліщука. Його привели до церкви і почали бити, від чого він зізнався у

своєму намірі – обікрасти церкву – і видав співучасника Гната Криворучка. Останнього привели до сільської розправи і теж побили. Він отримав сейрозні травми, але залишився живим, а Василь Поліщук від побоїв помер [20, с. 5].

Висновки. Отже, як видно з наведеного матеріалу, тематичний діапазон наведеної інформації про буденне життя селянства надзвичайно широкий. Виявлені у київських газетах «Заря», «Жизнь и искусство», «Киевлянин», «Киевское слово», «Труд» за 1881–1915 роки публікації про реалії повсякденного життя селянства Уманського повіту дають можливість умовно виділити кілька тематичних рубрик. Найбільший блок інформації складають публікації про земельну власність як основу добробуту селянства. Газети писали про суперечки між безземельними селянами і тими, хто мав земельну власність, про особливості землекористування колишніх військових поселенців, рівень життя яких був вищим, про невдалі спроби орендування землі, про конфлікти, аж до трагічних фіналів, за право володіння землею як засобом для існування. Матеріальні статки селян залежали і від погодних умов, і від додаткових заробітків, які в окремі роки (наприклад 1893 р.) сприяли підвищенню добробуту селянства.

Писали газети і про таке поширене явище у повсякденному житті як пияцтво. Шинки функціонували не просто як заклади торгівлі спиртними напоями, вони були частиною сільського життя і повсякдення селянства. Особа шинкаря нагадувала дволикого януса, але майже завжди була одіозною серед сільського соціуму. Це теж знаходило відображення на шпальтах газет. Власниками шинків були і поміщики, і селяни, що іноді ставало причиною непорозуміння та суперечок між ними. Ставлення до шинків було різним: від схвального – до негативного, як і, загалом, до пияцтва у повсякденному житті. Газети писали як і про укоріненість та поширеність пияцтва як буденного явища, так і про усвідомлення селянами його шкідливості.

Частиною повсякденного життя селянства були різного роду упередження, забобони, прийняття за реальність невидимих сил і діяльність під впливом віри в них. Траплялося, що слідування різного роду забобонам використовували у корисливих цілях і про це писали газети. Супровідником забобонів було шарлатанство, коли спритні ділки наживались на довірливості селян і про такі випадки преса теж поширювала інформацію.

У повсякденному житті селянства мали місце протиправні дії: крадіжки та самосуд над злодіями.

Губернські газети писали, що справжнім лихом в Уманському повіті було конокрадство. Викорінити це зло представникам правопорядку не вдавалося, тому селяни боролися з крадіями методом вчинення самосуду, який, зазвичай, завершувався вбивством злодія. Інформації про притягнення до відповідальності виконавців самосуду газети не містили.

Таким чином, варто зазначити, що опубліковані на шпальтах газет матеріали про життя населення доповнюють знання про повсякдення селянства,

розширюють уявлення про буденність переважної більшості населення українських земель. Загалом, періодична преса є надзвичайно інформативним історичним джерелом, потенціал якого ще не використано у повному обсязі. Подальші перспективи дослідження у цьому напрямі бачаться у розширенні географічних та хронологічних рамок і комплексному вивченні преси як історичного джерела для історії повсякдення, це з одного боку, а з іншого у застосуванні мікроісторичного підходу для розвитку локальної історії.

Список літератури:

1. Внутренний отдел. *Заря*. 1882. 28 августа. С. 3.
2. Внутренний отдел. *Заря*. 1883. 29 октября. С. 3.
3. Внутренний отдел. *Заря*. 1884. 21 марта. С. 3.
4. Внутренний отдел. *Заря*. 1885. 15 февраля. С. 3.
5. Внутренний отдел. *Труд*. 1881. 12 марта. С. 3.
6. Души шалят. *Киевское слово*. 1893. 13 сентября. С. 3.
7. Заярнюк А. про те, як соціальна історія ставала культурною. *Україна модерна*. К., Л., 2005. № 9. С. 249–265.
8. Зверское преступление. *Киевлянин*. 1915. 23 февраля. С. 3.
9. Из Уманского уезда. *Заря*. 1881. 13 декабря. С. 3.
10. Из Уманского уезда. *Заря*. 1884. 11 марта. С. 2.
11. Из Уманского уезда. *Киевское слово*. 1887. 16 апреля. С. 3.
12. Из Уманского уезда. *Киевское слово*. 1888. 22 мая. С. 3.
13. Из Уманского уезда. *Киевское слово*. 1889. 12 мая. С. 3.
14. Из Уманского уезда. *Киевское слово*. 1890. 21 октября. С. 3.
15. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. К., 2013. 566 с.
16. М. Тальное, Уманского у. *Киевское слово*. 1892. 23 января. С. 3.
17. Неудачная аренда земли. *Киевское слово*. 1896. 26 января. С. 3.
18. Ольга Коляструк, Олександр Коляструк. Проблематика історії повсякденності в сучасній українській історіографії // Історія повсякденності: теорія та практика. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 23–33.
19. Положение арендаторов. *Киевское слово*. 1895. 29 ноября. С. 3.
20. По Краю. Свинарка, Уманского уезда. *Киевлянин*. 1914. 18 декабря. С. 5.
21. Тацієнко Н. Л. Пожежі у повсякденні Уманщини ХІХ – на початку ХХ ст.: спроба систематизації причин. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 51. С. 231–236.
22. Тацієнко Н. Л. Селянство Правобережної України в імперський період (1793–1917 рр.): на матеріалах Уманського повіту: автореф. дис. ... к.іст.н. 07.00.01 – Історія України. Миколаїв, 2019. 20 с.
23. Тацієнко Н. Л. Селянство Уманського повіту у революційних подіях 1905–1907 рр. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2019. № 2. С. 56–65.
24. Удод О. Історія повсякденності: питання методології та історіографії // Повоєнна історія: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). К., 2010. Т. 2. С. 17–39.
25. Уманский уезд. Высокие цены на рабочие руки и за извоз. *Киевское слово*. 1893. 18 ноября. С. 4.
26. Уманский уезд. *Заря*. 1882. 2 июня. С. 3.
27. Уманский уезд. *Заря*. 1882. 3 апреля. С. 3.
28. Уманский уезд. *Заря*. 1882. 8 августа. С. 3.
29. Уманский уезд. *Заря*. 1884. 12 октября. С. 3.
30. Уманский уезд. *Заря*. 1886. 13 февраля. С. 4.
31. Уманский уезд. *Киевлянин*. 1912. 16 апреля. С. 4–5.
32. Уманский уезд. *Киевское слово*. 1888. 2 декабря. С. 3.
33. Уманский уезд. *Киевское слово*. 1889. 19 июля. С. 3.
34. Уманский уезд. *Киевское слово*. 1893. 28 мая. С. 3.
35. Уманский уезд (Колдун и знахарь). *Киевское слово*. 1894. 19 января. С. 3.
36. Умань. *Киевлянин*. 1912. 28 мая. С. 3.
37. Шайка конокрадов. *Жизнь и искусство*. 1896. 10 ноября. С. 3.

Kuznets T.V. EVERYDAY LIFE REALITIES OF THE PEASANTRY IN KYIV PROVINCIAL NEWSPAPERS OF THE LAST QUARTER OF THE 19th – EARLY 20th CENTURIES

Latest trends, which are based on the transfer from macroanalysis of historical experience to microanalysis making it possible to broaden knowledge about the past through the everyday life of society in general, stimulate the researches of daily lives of different classes and social groups. The study of everyday life of the peasantry is elucidated by the facts that it was the most numerous social class and the informational potential of a source base about it is not used. The article deals with the systematization of information about everyday life of the peasantry of only one county of Kyiv province. It was found in Kyiv newspapers “Zhizn’ i isskustvo”, “Zarja”, “Kievskoe slovo”, “Kievljanin”, “Trud”, published from 1881 to 1915. More than 35 newspaper publications contain information about the lives of residents of Uman county being one of the largest in the province both by the area and the population number. Theme-oriented publications cover the following aspects of everyday life: land ownership as the main means of subsistence for the rural population, therefore, the struggle for land was the reason for negative types of deviant behavior in the environment of that time society. Weather conditions, which were decisive for farmers, influenced the level of material welfare of the rural population and their additional earning opportunities. Drunkenness as an everyday phenomenon spreading through taverns had an influence on daily life. In spite of newspaper publications about different peasants’ attitudes to taverns and the person of a tavern keeper; a spiritual sphere of rural society believed in invisible forces. Therefore, superstitions, which were used by all types of tricksters and charlatans, were parts of everyday life. Thefts and lynching of peasants against thieves as the realities of everyday life found reflection in newspapers. The information about such facets of daily life complements knowledge about that time society in general and about small worlds of ordinary participants of historical process. The materials represented in the article supplement everyday life history, introduce information into scientific circulation, which may be used by historians, local historians and expand local history as well as the history of Ukraine in general.

Key words: *Kyiv province, provincial newspapers, everyday life of the peasantry, Uman county, local history.*